

Jacek Woźny

Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Bydgoszcz

ŚRODOWISKO KULTUROWE
NADWIŚLAŃSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO
(CZĘŚĆ LEWOBREŻNA)

1. Ochrona środowiska kulturowego w przeszłości

Nadwiślański Park Krajobrazowy (NPK) położony jest w regionie o niejednorodnych cechach etnograficznych. Władysław Łęga wyróżnił tu bowiem kilka grup ludnościowych: kociewską, borowiacką i kujawską. Do niedawna istniała też grupa holenderska. W latach zaborów licznie reprezentowana była ludność niemiecka, której znaczną część opuściła tereny nadwiślańskie dopiero w 1919 roku. Według oceny W. Łęgi opartej na skrupulatnych badaniach terenowych, obszar objęty obecnie granicami Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego charakteryzuje znikome poczucie odrębności regionalnej. Rozwarstwienie składników etnicznych możliwe jest dopiero na drodze szczegółowych analiz dialektologicznych oraz ludoznawczych. W ten sposób wokół doliny Wisły, od Bydgoszczy po okolice Nowego, wyróżniają się trzy zespoły kulturowe:

- a) kujawski zespół kulturowy, pomiędzy Gruczmem i Bydgoszczą oraz na skraju ziemi chełmińskiej, kształtujący się w okresie przedrozbiorowym, słabnący na skutek rozwoju osadnictwa kolonizacyjnego i w wyniku zaboru znajdujący się w izolacji kulturowej od regionu Kujaw,
- b) południowo-kociewski zespół kulturowy, pomiędzy zachodnią krawędzią doliny Wisły a Borami Tucholskimi, z centrami osadniczymi w Grupie, Wielkim Komórsku, Warlubiu, Bzowie i Buśni,
- c) nadwiślański zespół kulturowy, wyznaczony biegiem Wisły i zachodnią krawędzią doliny Wisły (Nizina Sartowicko-Nowska), do niedawna z przewagą osadnictwa kolonizacyjnego. Przykładowo można wymienić następujące wsie: Tryl, Mątwy, Lubień, Dragacz, Bratwin, Stwolno, Niedźwiedź, Topolek, Chrystkowo, Strzelce Dolne i Górne¹.

Żadna z wymienionych tradycji kulturowych nie ogranicza się wyłącznie do obszaru Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego. Tym niemniej o ile zespół kujawski nosi cechy pograniczne, zaś południowo-kociewski wkracza w głąb Wysoczyzny Świeckiej, to nadwiślański zespół kulturowy obejmuje zawsze podobny ekosystem Doliny Wisły. Z tego punktu widzenia można go uznać za wyznacznikowy dla lokalnych tradycji Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego.

Przewaga osadnictwa kolonizacyjnego w nadwiślańskim zespole kulturowym sprawiła, że był on postrzegany w kategoriach obcości zarówno przez autochtoniczną ludność Kociewia, jak również Kujawiaków i Chełmniaków. Bezpośrednio z tym zagadnieniem wiążą się problemy ochrony środowiska kulturowego w przeszłości. Kiedy pierwsi osadnicy holenderscy przyby-

¹ Por.: W. Łęga, *Okolice Świecia. Materiały etnograficzne*, Gdańsk 1960, s. 6-8.

wali w XVI wieku na Pomorze Wschodnie, oddawano im do dyspozycji obszary zalewowe rozciągające się wzdłuż brzegów dolnej Wisły. Od początku musieli zaadaptować je dla celów osadniczych. Stąd we współczesnym krajobrazie Doliny Wisły istnieje cały szereg urządzeń związanych z osuszaniem gleby i zabezpieczeniem przed powodzią. Ścisły związek z mennonickimi osadnikami ma również sposób rozplanowania wsi i zagród oraz charakter upraw i hodowli. Wreszcie najbardziej istotny ślad osadnictwa holenderskiego to budownictwo drewniane². Z racji nietypowej architektury a także odrębności etnicznej i późniejszego utożsamiania mennonitów z napływową ludnością niemiecką, pozostawione przez nich obiekty i urządzenia gospodarcze nie podlegały szczególnej ochronie.

Podstawową formą kultywowania lokalnej tradycji w okresie dwudziestolecia międzywojennego pozostawała w regionach świeckim i nowskim działalność towarzystw śpiewaczych i teatralnych (np. Towarzystwo Teatru Ludowego w Wielkim Komórsku, założone przez nauczyciela miejscowej szkoły powszechnej Pawła Domarusa). Niewielkie zbiory etnograficzne zgromadzone zostały w Świeciu przez starostę Leona Kowalskiego w latach 1927–1932, obejmując kolekcję szaf, skrzyń i ludowych obrazów na szkłe, pozyskiwanych z nadwiślańskiej części byłego powiatu świeckiego³. W okresie międzywojennym objęto również ochroną konserwatorską pierwsze, najważniejsze obiekty zabytkowe: zamek (1934 r.) i kościół parafialny Św. Stanisława Biskupa (1936 r.) w Świeciu, kościół parafialny NMP w Topólni (1931 r.), a także kościół parafialny św. Mateusza (1930 r.), dawny kościół Franciszkanów (1930 r.) oraz kaplicę Św. Jerzego (1936 r.) z Nowego nad Wisłą⁴. Wspólną cechą budowli wpisywanych wówczas do rejestru zabytków był okres wzniesienia, przypadający na XIV/XV wiek. Analogicznych decyzji nie podejmowano jeszcze wówczas wobec architektury ludowej ani też założen dworskich i pałacowych. Forum, na którym publicznie dyskutowano nad lokalnymi zagadnieniami z dziedziny polityki i kultury, były czasopisma „Głos Świecki” (wychodzący w Świeciu w latach 1920–1939) oraz „Gazeta Nowska” (ukazująca się w Nowem w latach 1924–1939)⁵.

Po II wojnie ukształtowana została ogólnymi decyzjami sieć Domów Kultury z powiatową placówką tego rodzaju w Świeciu (1947–1948) i szeregiem ośrodków gminnych oraz wiejskich. Miały one zaspokajać lokalne potrzeby „kulturowe”, m.in. poprzez przeglądy ludowych zespołów artystycznych. Od 1970 r. działa Towarzystwo Miłośników Ziemi Świeckiej. Jego członkowie, zrzeszeni w kilku sekcjach, podejmowali badania nad tradycją, środowiskiem geograficznym i historią regionu. W połowie lat 70-tych rozpoczęto także organizowanie Dni Ziemi Świeckiej, promujących lokalnych twórców sztuki ludowej⁶. Pomimo wzmoczonej animacji kultury na płaszczyźnie oficjalnej, wspomaganej zrzeszeniami historyków – amatorów i miłośników ziem świeckiej i nowskiej, nie zdołano doprowadzić do powstania placówki muzealnej zajmującej się profesjonalnie ochroną oraz gromadzeniem zabytków. Obiekty ruchome (meble, narzędzia rolnicze, naczynia itd.) z niszczących chat

² Por.: Z. Ludkiewicz, *Osady holenderskie na nizinie sartowicko-nowskiej*, Toruń 1934; J. Filipka, *Cmentarze mennonitów – Żuławy i Dolna Wisła*, Toruń 1978.

³ Por.: M. Wojciechowski, *W okresie II Rzeczypospolitej (1920-1939)*, [w:] *Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu*, Warszawa – Poznań – Toruń 1980, t. 2, s. 40-41.

⁴ Por.: Archiwum WKZ w Bydgoszczy, *Rejestr zabytków nieruchomych*.

⁵ Por.: M. Wojciechowski, *W okresie...*, op.cit., s. 42.

⁶ Por.: P. Śpica, *Oświata i kultura w latach 1945-1974*, [w:] *Dzieje Świecia...*, t. 2, op.cit., s. 202-205.

wiejskich, jak też same niekiedy konstrukcje drewniane, trafiły do muzeów i skansenów etnograficznych poza granice Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego (Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz), doprowadzając w konsekwencji do bezpowrotnego zubożenia miejscowego środowiska kulturowego. Częściowym antidotum na tę sytuację było stworzenie w 1994 r. pełnej dokumentacji Zespołu Nadwiślańskich Parków Krajobrazowych.

Decyzje formalnej ochrony środowiska kulturowego związane były także z ciągłym uaktualnianiem rejestru zabytków podlegających opiece prawnej (tabela 1, 2). Spośród obiektów archeologicznych wpisanych do rejestru w 1965 r. część wymaga merytorycznej weryfikacji, bowiem możliwe jest błędne określenie w decyzjach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ) ich funkcji, chronologii a nawet wartości zabytkowej (Mozgowina, Strzyżawa, Pień). Z drugiej strony wykaz chronionych obiektów nie objął dotąd wysokiej rangi zabytków nieruchomych (np. grodzisko średniowieczne w Topolnie), szczególnie stanowisk rozpoznanych w ostatnich latach dzięki akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski. Tendencje występujące w ochronie rejestrowej zabytków architektury sprowadzić można do kilku głównych aspektów:

- wczesne lata powojenne to okres wpisywania i doceniania rangi pojedynczych chat drewnianych typu holenderskiego, wówczas już będących w złym stanie technicznym (Bratwin, Dragacz, Lubień – 1956 r.);
- okres po 1956 r., głównie od początku lat 80-tych, związany jest z ujmowaniem w rejestrze założeń dworskich i pałacowych (Rulewo, Sartowice, Trzęsacz i inne);
- od połowy lat 90-tych zarysowuje się tendencja otaczania opieką konserwatorską obiektów o charakterze gospodarczo-technicznym (Michale – karczma, Ostromecko – wytwórnia wód stołowych);
- ochroną nie obejmowano szeroko płaszczyznowych relikwów zabudowy (np. zespołów ruralistycznych wsi) za wyjątkiem dzielnicy starego miasta w Nowem nad Wisłą.

Tabela 1.

Wykaz obiektów archeologicznych z terenu NPK wpisanych do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego (d. bydgoskiego) (stan na rok 1998/1999)

gmina	miejsowość	typ stanowiska	nr rej.	rok wpisu	Uwagi
Dąbrowa Chełmińska	Mozgowina	grodzisko wczesnośredniowieczne pow. 1500 m ²	6	1965	konieczna weryfikacja
Dąbrowa Chełmińska	Gzin	grodzisko kultury łużyckiej, pow. 2500 m ²	30	1965	badane wykopaliskowo
Dąbrowa Chełmińska	Strzyżawa	grodzisko średniowieczne	31	1965	konieczna weryfikacja
Dąbrowa Chełmińska	Pień	grodzisko średniowieczne	46	1965	konieczna weryfikacja
Bydgoszcz	Bydgoszcz -Zamczysko	grodzisko średniowieczne	58	1965	konieczna weryfikacja
Świecie	Gruczno	grodzisko wczesnośredniowieczne z podgroziem	88	1968	badane wykopaliskowo

Tabela 2.

Obiekty architektury i budownictwa z terenu NPK wpisane do rejestru zabytków
nieruchomych województwa kujawsko-pomorskiego (d. bydgoskiego)
(stan na przełom 1998/99 r.)

gmina	miejsowość	obiekt	nr rej.	rok wpisu
Dragacz	Bratwin	chata drewniana nr 29, zbud. 1859 r.	330	1956
Warlubie	Bąkowo	założenie dworsko - pałacowe	a/245/1-5	1990
Świecie	Chrystkowo	dom miesz. nr 21 zbud. 1770 r.	A/306/1	1992
Dragacz	Dragacz	chata drewniana nr 31 zbud. 1740 r.	331	1956
Dobrcz	Gądecz	założenie pałacowo-parkowe, kon. XIX w.	A/433/1-2	1994
Dobrcz	Kozielec	kościół fil. pw. Niepokalanego poczęcia NMP zbud. 1906 r.	A/286/1	1991
Dragacz	Mały Lubień	chata drewniana nr 7	334	1956
Dragacz	Mątawy	chata drewniana nr 18 zbud. 1811 r.	339	1956
Dragacz	Michale	zespół karczma, ogród kon. XIX w.	A/419/1-2	1994
Nowe	Nowe	kościół parafialny pw. Św. Mateusza, XIV w.	IE 2391	1930
Nowe	Nowe	zamek, XIII/XIV w.	386	1957
Nowe	Nowe	kościół ewangelicki d. Franciszkanów i Bernardynów	IE 2392	1930
Nowe	Nowe	kaplica św. Jerzego, poł. XIV w.	KOK 5/50	1936
Nowe	Nowe	dzielnica starego miasta, XIV w.	370	1957
Nowe	Nowe	mury obronne, XIV w.	438	1960
Nowe	Nowe	wiatrak „holender” zbud. 1858 r.	119/A	1983
Nowe	Nowe	cmentarz rzym.-katolicki pw. Św. Mateusza, pow. 3,5 ha, 2 poł. XIX w.	A/323/1	1992
Warlubie	Rulewo	dwór, XIX w.	94/A	1981
Warlubie	Rulewo	park, 2 poł. XIX w.	A/494/1	1997
Świecie	Sartowice	założenie dworsko-parkowe, XVIII/XIX w.	168/A	1985
Pruszcz	Topolno	kościół paraf. NMP dawny OO Paulinów, zbud. 1681 r.	AK II 67	1931
Pruszcz	Topolinek	chata drewniana nr 1, zbud. I poł. XIX w.	340	1956
Dobrcz	Trzęsacz	założenie dworsko-parkowe, (dwór, park, spichlerz), XIX/XX w.	A/288/1-5	1991
Dragacz	Wielki Lubień	chata drewniana nr 4	333	1956
Dragacz	Wielki Lubień	chata drewniana nr 5 zbud. 1830 r.	335	1956
Dragacz	Wielki Lubień	chata drewniana nr 6	337	1956
Dragacz	Wielki Lubień	chata drewniana nr 9	337	1956
Dragacz	Wielki Lubień	chata drewniana nr 21 zbud. II poł. XVIII w.	338	1956
Dąbrowa Chełmińska	Ostromecko	zespół pałacowy, tarasy, mauzoleum grobowe (XVIII–XIX w.)	A/256/1-3	1981
Dąbrowa Chełmińska	Ostromecko	zespół obiektów wytwórní wód stołowych: budynek mieszkalny, budynek produkcyjny, mur oporowy zbud. kon. XIX w.	A/297/1-3	1992
Świecie	Świecie	zamek mur. 1302–1350 r.	AWK 8/7	1934
Świecie	Świecie	kościół paraf. pw. Św. Stanisława Biskupa mur. XIV/XVI w.		1936

Pozytywnym odstępstwem od rozproszonej ochrony dóbr kultury materialnej jest program dokumentujący osadnictwo holenderskie Doliny Wisły, realizowany przez Pracownię Dokumentacji i Popularyzacji Zabytków w Bydgoszczy. W latach 1992–1994 z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy zespół Pracowni przeprowadził kompleksową penetrację wzdłuż Wisły, głównie w obrębie NPK, dzięki czemu zarejestrowano 105 obiektów bezpośrednio związanych z osadnictwem holenderskim. Dla wszystkich sporządzono karty adresowe, opracowano też karty ewidencyjne dla blisko 40 najcenniejszych obiektów architektury drewnianej, a dla kilku wykonano szczegółowe inwentaryzacje⁷. Po raz pierwszy zwrócono też uwagę na konieczność kompleksowej ochrony i dokumentacji struktur osadniczych, włącznie z traktami komunikacyjnymi, groblami i kanałami odwadniającymi nadwiślańskie łąki. Wszystkie te urządzenia ukazują bowiem dominację techniczną mennonitów, zamieszkujących w sąsiedztwie Niemców i Polaków na Nizinie Sartowicko-Nowskiej.

Sądząc z postępującego umniejszania zasobów budownictwa drewnianego nad dolną Wisłą, stosowane dotychczas środki ochrony nie odnoszą pożądanego skutku. W przypadku zalewowej części doliny proces ten nie wynika jednak z ekspansji standardowej, współczesnej zabudowy, lecz degradacji środowiska, konsekwentnie przystosowywanego przez mennonitów do funkcji rolniczych, obecnie zaś ulegającego wtórnemu podtapianiu i zabagnieniu (np. rejon Przechówka). Przyczyny tego stanu rzeczy leżą często w niewłaściwej polityce inwestycyjnej, obejmującej niszczące oddziaływanie przemysłu (świecka „Celuloza”), jak również zaniechanie opieki nad pierwotną siecią odwadniającą łąki nadwiślańskie. Problemy związane z ochroną architektury murowanej wynikają z innych przesłanek, zwykle natury własnościowej i finansowej, obarczających właścicieli kosztami utrzymania obiektów. Negatywne skutki wszelkich zaburzeń w tym okresie odczuwają bezpośrednio same zabytki architektoniczne, mimo obecności w rejestrach prawnych WKZ (np. zespół pałacowy w Ostromecku).

Trudno spodziewać się, aby w ramach NPK powstały mechanizmy preferujące bądź inspirujące jednolitą twórczość budowlaną lub ludową, opartą o wzory regionalne. Podkreślono już wcześniej zróżnicowanie etniczne miejscowej społeczności, wchodzącej też w kontakty z kolonistami holenderskimi, a później zaborczym osadnictwem niemieckim. Obszar objęty granicami NPK powinien zatem chronić zastaną, wieloskładnikową tradycję, stwarzając równocześnie podstawy jej integracji i warunki dla rozbudowy świadomości regionalnej. Wspólnej płaszczyzny oddziaływań dopatrywać należałoby się w ideach współistnienia, tolerancji i przepływu wartości kulturowych w obrębie różnoetnicznych społeczności doliny Dolnej Wisły.

2. Aktualne i prognozowane problemy ochrony środowiska kulturowego

Ilość i rozmieszczenie rozpoznanych materialnych zasobów środowiska kulturowego ukazują opracowania archiwalnych materiałów dokumentacyjnych. Niewielka ich część wprowadzona została do publikacji naukowych. Istniejące monografie obejmują wydzie-

⁷ Por.: Archiwum WKZ w Bydgoszczy, *Dokumentacja osad holenderskich*.

lone zakresy tematyczne, jak: etnografia (W. Łęga)⁸, historia (np. M. Grzegorz)⁹ lub sztuka (np. K. Parucka)¹⁰. Brak wśród nich podobnej monografii archeologicznej, istnieją jedynie omówienia poszczególnych stanowisk (np. J. Bojarski, J. Woźny, W. Chudziak)¹¹. Tak więc nie dokonano jeszcze ogólnej oceny wartości historyczno-kulturalnych istniejących zasobów, która podsumowałaby wszystkie aspekty tradycji regionalnej Zespołu Nadwiślańskich Parków Krajobrazowych. Próba ujęcia syntetycznego musi być jednak poprzedzona weryfikacją wiedzy na temat poszczególnych obiektów zabytkowych, których stan uległ często radykalnym zmianom od momentu wpisu w rejestrze prawnym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w latach 50-tych i 60-tych.

Rozbudowane formy budownictwa murowanego i drewnianego, włącznie z relikdami obiektów archeologicznych, uzupełniane są bogatą, choć zróżnicowaną etnicznie, strefą „duchową” środowiska kulturowego, wyrażającą się m.in. poprzez:

- strukturę etniczną mieszkańców, dialekty i nazwy miejscowe o tradycjach autochtonicznych i obcych;
- strukturę podziałów własnościowych, obejmujących m.in. dawne dobra mennonickie;
- związki wyznaniowe (parafie) i ich cmentarze, w tym pozostałości nekropolii mennonickich i ewangelickich;
- miejsca tradycji obrzędowej, waloryzowane sakralnie;
- miejsca uprawiania oryginalnej sztuki i rękodzieła ludowego, m.in. pracownie wikliniarskie, garncarskie, kowalskie, kołodziejskie.

Dobrym punktem wyjścia dla opracowania środowiska kultury duchowej mieszkańców NPK są wymieniane studia etnograficzne W. Łęgi, a także dokumentacja archiwalna osadnictwa i nekropolii mennonickich w Dolinie Wisły, pomiędzy Bydgoszczą a Nowem.

Zachowane zasoby środowiska kulturowego podlegają wielostronnemu zagrożeniu, wynikającemu z oddziaływania następujących czynników:

- naturalnego procesu zaniku tradycyjnej substancji materialnej, szczególnie budownictwa drewnianego inspirowanego wzorami mennonickimi;
- lokalnego obniżania poziomu życia w gospodarstwach rolnych, związanego ze skutkami gospodarki wolnorynkowej i trudnością utrzymania się z niewielkich upraw lub hodowli; efektem dodatkowym jest brak zainteresowania wobec starych i trudnych do utrzymania w dobrym stanie elementów zabudowy;
- zmniejszania się świadomości odrębności etnicznej i kulturowej mieszkańców NPK, a także często negatywne postrzeganie przeszłości, wynikające z potocznego oglądu najbliższego otoczenia (mennonici=ewangelicy, Holendrzy=Niemcy, koloniści=zaborcy);
- braku utrwalonych, jednolitych, rodzimych wzorów budownictwa murowanego, podda- nego współcześnie naporowi atrakcyjnych wzorów obcych kulturowo;

⁸ Por.: W. Łęga, *Okolice Świecia...*, op.cit.

⁹ Por.: M. Grzegorz, *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309-1454*, Warszawa - Łódź 1990.

¹⁰ Por.: K. Parucka, *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo bydgoskie*, Warszawa 1997.

¹¹ Por.: J. Bojarski, *Sprawozdania z badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Grucznie*, [w:] „Komunikaty Archeologiczne”, t. 7, s. 109-124; W. Chudziak, *Zasiedlenie strefy chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*, Toruń 1996; J. Woźny, *Pracownia krzemieniarska kultury pucharów lejkowatych w Bydgoszczy-Palczu*, stan. 123, [w:] „Komunikaty Archeologiczne”, t. 8, s. 75-88.

- zmian w obrębie struktury własności (likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych i problemy utrzymania ich infrastruktury o nierzadko zabytkowym charakterze zabudowy);
- rozwoju inwestycji przemysłowych („Celuloza”), komunalnych (Świecie, Nowe) i komunikacyjnych (projektowana autostrada, na odcinku Grupa – Warlubie).

Podstawowe zadania określające sposób gospodarowania zasobami środowiska kulturowego na terenie NPK w ujęciu ogólnym to: przeciwdziałanie negatywnym a wspomaganie pozytywnych tendencji kulturotwórczych, rozwiązywanie problemów zanikających, tradycyjnych form budownictwa oraz nie dopuszczanie do wprowadzania w krajobraz NPK form kulturowych stojących w sprzeczności z jego regionalną specyfiką. Sprzymierzeńcem w tym wypadku stanie się ukształtowana świadomość tożsamości etnicznej i odrębności kulturowej miejscowej ludności, pod warunkiem iż zaakceptowany będzie fakt jej pierwotnie wieloskładnikowego charakteru (osadnictwo: kociewskie, kujawskie, holenderskie, niemieckie).

Do najważniejszych ośrodków i elementów przestrzennych o znaczeniu kulturotwórczym na terenie NPK należą:

- a) miasto Świecie, zasadniczo poza granicą NPK, skupiające działalność Towarzystwa Miłośników Ziemi Świeckiej oraz Domu Kultury, organizującego m.in. coroczne Dni Ziemi Świeckiej, z uwzględnieniem twórców ludowych zamieszkujących w granicach NPK,
- b) miasto Nowe, jako główny ośrodek życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego Niziny Sartowicko-Nowskiej,
- c) wieś Chrystkowo z zachowanymi elementami zabudowy holenderskiej, jako siedziba terenowa Zespołu Nadwiślańskich Parków Krajobrazowych,
- d) sieć osadnictwa grodowego, wczesnośrednowiecznego, na obrzeżach NPK (Bydgoszcz-Zamczysko, Strzelce Dolne, Gruczno, Topólno i inne),
- e) elementy murowanych budowli średniowiecznych i zachowane w całości obiekty obronne oraz sakralne (Świecie, Nowe n. Wisłą),
- f) zespoły pałacowe i dworskie zbudowane w okresie XVIII–XIX w. (Ostromecko, wykorzystywane m.in. w celach koncertowych przez Filharmonię Pomorską; Sartowice, Rulewo),
- g) struktury XVIII–XIX-wiecznego osadnictwa mennonickiego, zachowane m.in. we wsiach Mątawy, Bratwin, Wielki Lubień, Topolek i innych, w zalewowej dolinie Wisły,
- h) rzeka Wisła, posiadająca najważniejsze znaczenie kulturotwórcze wśród pozostałych elementów środowiska geograficznego NPK. Jej oddziaływania dostrzec można w każdym z wymienionych powyżej aspektów (pkt. a–g). Wśród prognozowanych problemów i zadań ochrony środowiska kulturowego NPK na poziomie szczegółowym rysuje się najwyraźniej konieczność utrzymania oraz konserwacji relikwów drewnianego budownictwa mennonickiego we wschodniej, zalewowej strefie NPK, wraz z towarzyszącymi im pozostałościami gospodarki rolnej kolonistów holenderskich (układy pól, kanały odwadniające).

Dla osiągnięcia wysokiego poziomu merytorycznego wiedzy o zasobach kulturowych regionu doprowadzić trzeba do weryfikacji prawnie chronionych obiektów z rejestru zabytków archeologicznych (problem niepewnych grodów: Mozgowina, Strzyżawa, Pień) oraz architektonicznych (konieczność ochrony wybranych obiektów Szpitala Psychiatrycznego w Świeciu, nasilenie ochrony zabytków techniki, weryfikacja budownictwa menno-

nickiego). Zwrócić należy również uwagę na kulturotwórczą funkcję reprezentacyjnych zespołów parkowo-pałacowych i ich najwłaściwsze w tym zakresie wykorzystanie (zespół pałacowy w Ostromecku jako zaplecze dla imprez artystycznych i spotkań naukowych). Główna perspektywa szczegółowej ochrony środowiska kulturowego w ramach NPK wiąże się jednak z ciągłością śledzenia oddziaływań na jego obszar ze strony miast: Bydgoszczy, Świecia i Nowego, a także stworzeniem wzorca harmonijnego współistnienia tych aglomeracji z tradycyjnymi zasobami kulturowymi Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego.